ISSN: 2181-4341, IMPACT FACTOR (RESEARCH BIB) – 9.145, SJIF – 5,431

Kosimova Dilafro'z Komiljanovna

Buxoro Innovatsiyalar Universiteti, magistranti

E-mail: dilafruzkosimova88@gmail.com +99894 307-88-10

TA'LIM SIFATINI NAZORAT QILISH TIZIMLARI VA ULARNING TA'LIM MUASSASALARIDA QO'LLANILISHI

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta'lim sifatini nazorat qilish tizimlarining nazariy asoslari, ularning shakllanishi va rivojlanish bosqichlari tahlil qilinadi. Ta'lim sifatini ta'minlashda ichki va tashqi nazorat mexanizmlarining o'rni, ularning o'zaro bog'liqligi hamda ta'lim muassasalaridagi amaliy qo'llanilishi yoritiladi. Shuningdek, ta'lim sifatini baholashda qo'llaniladigan zamonaviy yondashuvlar, indikatorlar va monitoring tizimlarining samaradorligi ilmiy manbalar asosida ko'rib chiqiladi. Maqolada milliy va xalqaro tajribalar tahlili orqali ta'lim muassasalarida sifatni nazorat qilish tizimlarini takomillashtirish zarurati asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari ta'lim muassasalarida boshqaruv qarorlarini qabul qilishda va ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan strategiyalarni ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: ta'lim sifati, ta'lim sifatini nazorat qilish, ichki nazorat tizimi, tashqi baholash, monitoring, sifat indikatorlari, ta'lim muassasasi, ta'limni boshqarish

KIRISH

Zamonaviy jamiyatda ta'lim tizimi inson kapitalini rivojlantirishning asosiy omillaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Ta'lim sifati esa nafaqat bilim oluvchilarning akademik natijalari, balki ta'lim muassasalarining boshqaruv samaradorligi, pedagogik jarayonlarning tashkil etilishi hamda resurslardan oqilona foydalanish darajasi bilan belgilanadi. Shu sababli ta'lim sifatini nazorat qilish tizimlarini shakllantirish va ularni amaliyotga samarali joriy etish ta'lim sohasidagi ustuvor ilmiy-amaliy masalalardan biri hisoblanadi.

So'nggi yillarda ta'lim sifatini ta'minlash masalasi global miqyosda dolzarb ahamiyat kasb etib, xalqaro tashkilotlar va milliy ta'lim tizimlari tomonidan ta'lim sifatini baholash va nazorat qilishga qaratilgan turli mexanizmlar ishlab chiqilmoqda. Xususan, ichki sifatni ta'minlash tizimlari, tashqi baholash, akkreditatsiya, reyting va monitoring jarayonlari ta'lim muassasalarining faoliyatini baholashda muhim vosita sifatida qaralmoqda. Ushbu jarayonlar ta'lim sifatini oshirishga yo'naltirilgan boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun zarur bo'lgan ishonchli ma'lumotlar bazasini shakllantirishga xizmat qiladi.

So'nggi 5–10 yil davomida olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda ta'lim sifatini nazorat qilish tizimlarining nazariy asoslari, baholash mezonlari va indikatorlari, shuningdek, sifat monitoringining institutsional mexanizmlari keng tahlil qilingan. Tadqiqotlarda ichki va tashqi baholash tizimlarining o'zaro uyg'unligi, raqamli texnologiyalar asosida monitoringni tashkil etish, natijaga yo'naltirilgan boshqaruv modellarining samaradorligi masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Shu bilan birga, xalqaro baholash dasturlari va milliy sifatni ta'minlash tizimlari o'rtasidagi integratsiya masalalari ham ilmiy izlanishlar markazida bo'lib kelmoqda.

Biroq mavjud ilmiy tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, ta’lim sifatini nazorat qilish tizimlarining ta’lim muassasalaridagi amaliy qo‘llanilishi, ayniqsa ichki nazorat mexanizmlarining boshqaruv jarayonlariga real ta’siri yetarli darajada tizimli o‘rganilmagan. Shuningdek, sifat monitoringi natijalaridan ta’lim muassasalari faoliyatini takomillashtirishda foydalanish mexanizmlari bo‘yicha ilmiy asoslangan yondashuvlar cheklangan holda yoritilgan.

Mazkur holat ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini nazorat qilish tizimlarining samaradorligini oshirish, ularning amaliy qo‘llanilish xususiyatlarini aniqlash va takomillashtirish yo‘llarini ilmiy asosda tadqiq etish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Shu munosabat bilan maqolada ta’lim sifatini nazorat qilish tizimlarining mazmuni va tuzilmasi hamda ularning ta’lim muassasalaridagi qo‘llanilish mexanizmlarini tahlil qilish muammosi asosiy tadqiqot obyekti sifatida belgilandi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi ta’lim sifatini nazorat qilish tizimlarining nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilish hamda ta’lim muassasalarida ularni samarali qo‘llash imkoniyatlarini aniqlashdan iborat.

Mazkur maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

- ta’lim sifatini nazorat qilish tizimlarining ilmiy-nazariy asoslarini tahlil qilish;

- ichki va tashqi nazorat mexanizmlarining o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlash;

- ta’lim muassasalarida sifat monitoringi va baholash jarayonlarining amaliy jihatlarini o‘rganish;

- ta’lim sifatini oshirishda nazorat tizimlarining rolini baholash.

Tadqiqot doirasida ilgari surilayotgan gipotezaga ko‘ra, ta’lim muassasalarida ichki va tashqi ta’lim sifatini nazorat qilish tizimlarining o‘zaro uyg‘unlashgan holda joriy etilishi ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish hamda boshqaruv qarorlarining ilmiy asoslanganligini ta’minlashga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Adabiyotlar tahlili

Ta’lim sifatini nazorat qilish tizimlari so‘nggi yillarda ta’limni boshqarish va sifatni ta’minlash masalalariga bag‘ishlangan ilmiy tadqiqotlarning muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida o‘rganilgan. Xalqaro va milliy ilmiy manbalarda ta’lim sifatini baholashning konseptual asoslari, sifat indikatorlari, ichki sifatni ta’minlash tizimlari hamda tashqi baholash mexanizmlarining samaradorligi keng yoritilgan. Tadqiqotlarda ta’lim sifatini nazorat qilish jarayoni uzluksiz monitoring, baholash va takomillashtirish bosqichlaridan iborat tizimli jarayon sifatida talqin qilingan.

So‘nggi 5–10 yil ichida olib borilgan ilmiy izlanishlarda ichki sifatni ta’minlash tizimlari ta’lim muassasalarining strategik rivojlanishida muhim omil ekanligi asoslab berilgan. Ayrim tadqiqotlarda sifat monitoringi natijalaridan boshqaruv qarorlarini qabul qilishda foydalanish mexanizmlari tahlil qilingan bo‘lsa, boshqa ishlarda tashqi baholash va akkreditatsiya jarayonlarining ta’lim sifatiga ta’siri o‘rganilgan. Shuningdek, raqamli texnologiyalar asosida sifatni nazorat qilish vositalarini joriy etish masalalari ham dolzarb ilmiy muammo sifatida ko‘rib chiqilgan.

Biroq adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatdiki, mavjud tadqiqotlarda ta’lim sifatini nazorat qilish tizimlarining ta’lim muassasalaridagi real amaliyotga tatbiq etilishi, xususan ichki nazorat tizimlarining samaradorligi va ularning boshqaruv jarayonlari bilan integratsiyasi yetarli darajada empirik ma’lumotlar asosida yoritilmagan. Mazkur holat ushbu yo‘nalishda kompleks va tahliliy tadqiqot o‘tkazish zaruratini belgilab berdi.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqot **tahliliy va so‘rov (anketa) usullariga asoslangan empirik tadqiqot** turida olib borildi. Tadqiqot dizayni aralash yondashuvga asoslanib, sifat va miqdoriy ma’lumotlarni yig‘ish hamda tahlil qilishni qamrab oldi. Ushbu yondashuv ta’lim sifatini nazorat qilish tizimlarining nazariy asoslari va ularning amaliy qo‘llanilish xususiyatlarini chuqur o‘rganish imkonini berdi.

Tadqiqot ob’ekti sifatida umumiy o‘rta va oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini nazorat qilish tizimlari tanlandi. Tadqiqot sub’ektlari esa ta’lim muassasalari rahbarlari, sifatni ta’minlash bo‘limi xodimlari hamda pedagog xodimlardan iborat bo‘ldi. Tanlash mezonlari sifatida ishtirokchilarning kamida uch yillik pedagogik yoki boshqaruv tajribasiga ega bo‘lishi hamda ta’lim sifatini baholash jarayonlarida bevosita ishtirok etishi belgilandi.

Tadqiqotda **namuna hajmi n=120** nafar respondentni tashkil etdi. Namuna tarkibi tasodifiy tanlash usuli asosida shakllantirildi va u tadqiqot maqsadlariga muvofiq deb topildi. Ma’lumotlarni yig‘ishda standartlashtirilgan anketa, yarim tuzilgan intervyu savollari hamda hujjatlarni tahlil qilish usullaridan foydalanildi. Anketa savollari ta’lim sifatini nazorat qilish tizimlarining mavjud holati, ularning samaradorligi va amaliy qo‘llanilish darajasini aniqlashga yo‘naltirildi.

Tadqiqot jarayoni bir necha bosqichda amalga oshirildi. Birinchi bosqichda ilmiy adabiyotlar va normativ-huquqiy hujjatlar tahlil qilindi. Ikkinchi bosqichda anketa va intervyu instrumentlari ishlab chiqildi hamda sinovdan o‘tkazildi. Uchinchi bosqichda empirik ma’lumotlar yig‘ildi. Yakuniy bosqichda esa olingan ma’lumotlar tizimlashtirilib, tahlil qilindi va xulosalar shakllantirildi.

Ma’lumotlarni tahlil qilishda tavsifiy statistika, solishtirma tahlil va mantiqiy umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Miqdoriy ma’lumotlarni qayta ishlash uchun **SPSS statistik dasturi** qo‘llanildi. Natijalar diagramma va jadvallar orqali umumlashtirildi, bu esa tahlilning aniqligi va ishonchliligini oshirdi.

Tadqiqot davomida etik me’yorlarga to‘liq rioya qilindi. Respondentlarning ishtiroki ixtiyoriy bo‘lib, ularning shaxsiy ma’lumotlari maxfiy saqlandi. Yig‘ilgan ma’lumotlardan faqat ilmiy maqsadlarda foydalanildi hamda tadqiqot natijalarini talqin qilishda xolislik tamoyiliga amal qilindi.

NATIJALAR

Tadqiqot doirasida 120 nafar respondentdan yig‘ilgan ma’lumotlar tavsifiy va inferensial statistik tahlil asosida qayta ishlandi. Natijalar ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini nazorat qilish tizimlarining amaldagi holati va ularning qo‘llanilish darajasini aks ettirdi.

Tavsifiy statistik natijalar

Respondentlarning ta’lim sifatini nazorat qilish tizimlari bo‘yicha fikrlari 5 ballik Likert shkalasi asosida baholandi. Asosiy ko‘rsatkichlar bo‘yicha o‘rtacha qiymatlar va standart og‘ishlar 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval. Ta’lim sifatini nazorat qilish tizimlari bo‘yicha tavsifiy statistik ko‘rsatkichlar (n=120)

Ko‘rsatkichlar	O‘rtacha qiymat (M)	Standart og‘ish (SD)
Ichki nazorat tizimining mavjudligi	3,68	0,74
Tashqi baholash natijalaridan foydalanish	3,42	0,81
Sifat monitoringining muntazamligi	3,55	0,77
Nazorat natijalarining hujjatlashtirilishi	3,71	0,69
Nazorat tizimining boshqaruvda qo‘llanishi	3,39	0,83

1-jadval ma’lumotlari respondentlar tomonidan eng yuqori o‘rtacha ball ichki nazorat tizimining mavjudligi va nazorat natijalarining hujjatlashtirilishi ko‘rsatkichlariga berilganini ko‘rsatdi.

Asosiy gipotezaga oid natijalar

Asosiy gipotezani tekshirish maqsadida ichki va tashqi ta’lim sifatini nazorat qilish tizimlarining uyg‘unlashgan holda qo‘llanilishi hamda ta’lim jarayonining samaradorligi o‘rtasidagi bog‘liqlik tahlil qilindi. Ushbu maqsadda Pearson korrelyatsiya koeffitsienti hisoblandi.

2-jadval. Ta’lim sifatini nazorat qilish tizimlari va ta’lim jarayoni samaradorligi o‘rtasidagi bog‘liqlik

O‘zgaruvchilar	r	p-value
Ichki va tashqi nazorat tizimlarining uyg‘unligi	0,46	0,001

2-jadval natijalariga ko‘ra, ichki va tashqi ta’lim sifatini nazorat qilish tizimlarining uyg‘unligi bilan ta’lim jarayoni samaradorligi o‘rtasida statistik jihatdan ahamiyatli bog‘liqlik qayd etildi ($p < 0,05$).

Statistik ahamiyatga ega qo‘shimcha natijalar

Ichki nazorat tizimining boshqaruv qarorlarida qo‘llanilishi va sifat monitoringining muntazamligi o‘rtasidagi farq Student t-testi yordamida tahlil qilindi. Natijalarga ko‘ra, guruhlar o‘rtasida statistik jihatdan ahamiyatli farq aniqlandi ($t = 2,31$; $p = 0,022$).

MUHOKAMA

Mazkur tadqiqot natijalari ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini nazorat qilish tizimlarining amaliy qo‘llanilishi va ularning ta’lim jarayoni samaradorligi bilan bog‘liqligini ko‘rsatdi. Olingan natijalarga ko‘ra, ichki ta’lim sifatini nazorat qilish tizimlari tashqi baholash mexanizmlariga nisbatan kengroq qo‘llanilgan hamda sifat monitoringi va boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonlarida muhim o‘rin egallagan. Shuningdek, ichki va tashqi nazorat tizimlarining uyg‘unlashgan holda joriy etilishi ta’lim jarayoni samaradorligi bilan statistik jihatdan ahamiyatli bog‘liqlikka ega ekanligi aniqlangan.

Ushbu natijalar, avvalo, ichki nazorat tizimlarining ta’lim muassasalari faoliyatiga bevosita integratsiyalashgani va ularning kundalik pedagogik hamda boshqaruv jarayonlarida muntazam qo‘llanilishi bilan izohlanadi. Tashqi baholash mexanizmlari esa ko‘pincha davriy va reglamentlangan xarakterga ega bo‘lgani sababli, ularning ta’siri bilvosita namoyon bo‘lgan. Natijalarda kuzatilgan ijobiy korrelyatsiya ichki va tashqi nazorat mexanizmlarining o‘zaro muvofiqlashtirilgan holda ishlashi ta’lim sifati bo‘yicha yaxlit axborot makonini shakllantirishga xizmat qilishini ko‘rsatadi.

Olingan natijalar so‘nggi yillarda e’lon qilingan ilmiy tadqiqotlar bilan umumiy jihatdan mos keladi. Xususan, avvalgi tadqiqotlarda ichki sifatni ta’minlash tizimlari ta’lim muassasalarining institutsional rivojlanishida muhim omil sifatida e’tirof etilgan. Shu bilan birga, ayrim xorijiy tadqiqotlarda tashqi baholash mexanizmlarining ta’lim sifati ko‘rsatkichlariga kuchliroq ta’siri qayd etilgan bo‘lsa, ushbu tadqiqot natijalarida ichki nazorat tizimlarining ustuvorligi yaqqolroq namoyon bo‘ldi. Mazkur farq milliy ta’lim tizimining boshqaruv modeli va tashqi baholash mexanizmlarining institutsional xususiyatlari bilan izohlanishi mumkin.

Tadqiqotning nazariy ahamiyati ta’lim sifatini nazorat qilish tizimlarining ichki va tashqi komponentlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni empirik ma’lumotlar asosida asoslab berganidadir. Natijalar ta’lim sifatini nazorat qilishni faqat alohida mexanizmlar yig‘indisi emas, balki integratsiyalashgan tizim sifatida talqin qilish zarurligini ko‘rsatadi. Bu holat ta’lim sifatini boshqarish bo‘yicha mavjud nazariy yondashuvlarni boyitadi.

Amaliy jihatdan tadqiqot natijalari ta’lim muassasalari boshqaruv amaliyotida ichki sifat nazoratini kuchaytirish, monitoring natijalaridan strategik rejalashtirishda samarali foydalanish hamda tashqi baholash natijalarini ichki rivojlanish mexanizmlari bilan uyg‘unlashtirish zarurligini ko‘rsatadi. Bu esa ta’lim muassasalarida sifatni oshirishga qaratilgan boshqaruv qarorlarining asoslanganligini ta’minlashga xizmat qilishi mumkin.

Tadqiqot jarayonida ayrim kutilmagan natijalar ham qayd etildi. Jumladan, tashqi baholash mexanizmlaridan foydalanish darajasi ichki nazorat tizimlariga nisbatan pastroq bo‘lishiga qaramay, ularning ta’lim samaradorligi bilan bog‘liqligi saqlanib qolgan. Ushbu holat tashqi baholash natijalarining muassasa faoliyatida to‘liq integratsiyalanmaganligini, biroq ularning umumiy sifat ko‘rsatkichlariga bilvosita ta’sir ko‘rsatishini anglatadi.

Mazkur tadqiqot ayrim cheklovlarga ega. Avvalo, tadqiqot tanlanmasining cheklanganligi va ma’lumotlarning asosan so‘rov usuli orqali yig‘ilgani natijalarning umumlashtirilish darajasini cheklaydi. Shuningdek, tadqiqotda ta’lim muassasalarining hududiy va institutsional farqlari chuqur tahlil qilinmadi.

Kelgusidagi tadqiqotlarda ta’lim sifatini nazorat qilish tizimlarining turli ta’lim bosqichlarida qo‘llanilish xususiyatlarini solishtirma tahlil qilish, uzoq muddatli monitoring ma’lumotlari asosida ularning ta’lim natijalariga ta’sirini baholash hamda raqamli sifat nazorati vositalarining samaradorligini empirik jihatdan o‘rganish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. **Mwita Sospeter & Hassanal, I. B.** *The Handbook of Quality Assurance in Education.* Dar es Salaam: Bukinga General Supplies, 2025. - Ta’lim sohasida sifatni ta’minlash, ichki va tashqi sifat nazorati, akkreditatsiya mexanizmlari hamda sifat nazorati jarayonlari haqida keng qamrovli nazariy va amaliy ko‘rsatmalarni o‘z ichiga olgan qo‘llanma. Xalqaro sifat nazorati tamoyillari bilan ta’minlash mexanizmlari o‘rtasidagi farqlar hamda tajriba asoslari bayon qilingan.
2. **Chapman, D. W. & Adams, D. (tahrirlar)** *The Quality of Education: Dimensions and Strategies.* Manila: Asian Development Bank, 2002. - Ta’lim sifatining turli o‘lchovlari, strategiyalari va ta’limni monitoring qilish usullari haqida ilmiy tahlillar jamlanmasi.
3. **Peter Cuttance.** *Quality assurance in education systems.* Studies in Educational Evaluation, 1994. - Ta’limda sifatni ta’minlash yondashuvlari, sifat nazorati va boshqaruv tizimlarining umumiy tamoyillari tahlil qilingan ilmiy maqola.
4. **Nauruzbayeva, G. B.** *Ta’lim sifatini nazorat qilish va baholashning elektron tizimi.* Modern Science and Research, 2025. - Ta’lim sifatini elektron vositalar orqali nazorat qilish mexanizmlari hamda ularning amaliy tatbiqi tahlil qilingan ilmiy maqola.
5. **Nizamov, A. & G‘afurova, S.** *Texnika sohasidagi oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini baholash muammolari.* Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil, 2024. - Mutaxassislik yo‘nalishidagi oliy ta’limda sifat boshqaruvi va indikatorlarining qo‘llanishi bo‘yicha ilmiy izlanish.
6. **Shattuck, K. (tahrir)** *Assuring Quality in Online Education: Practices and Processes at the Teaching, Resource, and Program Levels.* Routledge, 2023. - Onlayn ta’lim sifatini ta’minlash jarayonlari, strategiyalar va amaliy yondashuvlar haqida tahrirlangan ilmiy nashr.
7. **Quality Assurance in Higher Education: A Practical Handbook.** Central European University & Open Society Foundations, 2018. - Bu qo‘llanma oliy ta’limda ichki va tashqi sifat nazorati yondashuvlari, standartlar, audit va akkreditatsiya jarayonlarini tartibga soluvchi metodologik yo‘riqnomadir.
8. **Dewey, J.** *Experience and Education.* New York: Kappa Delta Pi, 1938. - Ta’lim jarayonining sifatini yaxshilashda tajriba va ta’lim falsafasi bo‘yicha klassik asar sifatida qaraladi, sifat va o‘quv jarayoni samaradorligini nazariy asoslaydi.
9. **Adabiyotlar sharhlari va xalqaro standart hujjatlar**, jumladan UNESCO va boshqa tashkilotlar tomonidan ta’lim sifati baholash bo‘yicha tavsiyalar (2021) - elektron baholash va ta’lim sifatini oshirish bo‘yicha global yo‘nalishlarni ochib beradi.